

L'Edat Mitjana i la idea d'Europa

Andreu GRAU (UB-SCF)

1. *Orient-Occident / Nord-Sud*

En el capítol 6 de l'*Assumpció de Moisès*, apòcrif de l'Antic Testament, es parla d'un rei insolent que no pertany al llinatge dels sacerdots i que s'enfronta a uns monarques poderosos. Aquest rei s'identifica amb Herodes el Gran (34-4 aC), el qual serà vençut per un altre que ve d'Occident: *occidentales rex*. Sembla ser que es refereix a Var. Després d'aquest cònsol romà, després d'aquest rei d'occident, només quedava la fi dels temps, moment que es descrivia com una autèntica tensió, un fatal desordre i una victòria del mal sobre el bé. Var havia estat enviat a Síria com a procònsol el 7 aC, on va sufocar un alçament jueu. Cobdiciós, havia reunit una considerable fortuna només en un any. Més endavant, fou nomenat cap suprem de les forces militars romanes a Germània. Tot i que Roma havia rebut la submissió de les tribus germàniques principals, la pau era només aparent, ja que aquestes no acabaven de veure's dominades per Roma. Var no va aconseguir molt més i els germànics, sota la direcció d'Armini, el derrotaren en la Batalla del bosc de Teutoburg (9 dC), fet que el va dur al suïcidi.

Aquest havia estat el gran testimoni d'unes terres d'orient i d'unes del nord que no volien estar sota el domini de Roma. Per als primers, el mal ve d'Occident; per als segons, del sud.

2. *La formació de l'Europa Medieval*

En sis grans fets, que es corresponen amb sis conceptes socio-geogràfics, es pot configurar la formació de l'Europa medieval: 1/ Expansió, fet que li correspon a la missió dels cristians. 2/ Divisió: l'imperi dividit per Teodosi. 3/ Invasió: els pobles bàrbars, l'Islam i els normands. 4/ Agrupació:

Carlemany i l'imperi carolingi. 5/ Centralització: el Sacre Imperi Romà Germànic i el Papat. 6/ Descomposició: les noves nacions i la pèrdua de la unitat religiosa.

Si els classifiquem per períodes, els dos primers pertanyen a la primerenca edat mitjana; el tercer i el quart, a l'alta edat mitjana; i els dos darrers, a la baixa.

– *Expansió*: Segons l'historiador Johannes Gaitanides (1909-1988), Europa, un àmbit no estàtic geogràficament i cultural, té els seus orígens en dos llocs: en la Jònia colonitzada pels grecs i en la Palestina cristiana.

L'acció del cristianisme fou expansiva. La seva missió, majoritàriament occidental, comença a desenvolupar-se en l'Imperi Romà, però anirà ràpidament més enllà dels seus límits: en els territoris de l'actual Europa nòrdica. Com molt bé diu Vicens Vives, aprofitant la crisi de l'Imperi Romà i les invasions bàrbares, el cristianisme s'afirma com un dels pedestals del nou ambient espiritual europeu i lluita per establir-se com a religió i com a forma de moralitat en el marc hostil d'una Roma decadent en costums. Al final, s'hi acabarà imposant i el que quedarà de l'imperi haurà de trobar suport en la religió que abans perseguia. Els testimonis dels màrtirs, les apologies i les homilies mostren clarament aquesta mentalitat missionera expansiva. Ens trobem en la fase primitiva del debat entre el *credo* i el *intelligo*, i observem posicions adverses com les de «Filosofia, sí» (Justí, Climent d'Alexandria) i «Filosofia, no» (Tertul·lià, Lactanci), sense saber encara avui quina de les dues era la retrògrada o la progressista.

– *Divisió*: La divisió, en primer lloc, és política, territorial, tot i que les controvèrsies religioses entre l'església grega i la llatina hi són sempre presents. Geogràficament, l'imperi d'Orient s'establirà com una frontera, com un autèntic mur per detenir l'avançada d'aquells pobles que s'identifiquen amb la civilització oriental, els quals tendeixen a ocupar Occident i a fer el possible per a imposar-s'hi. Segons Pablo

Tijan, «la legislació romana del segle primer va donar a l'imperi la unitat d'administració, però no va aconseguir unificar l'esperit oriental, hel·lenístic, més inclinat a l'especulació, i el llatí, més pràctic. Les dues parts de l'imperi mai no es van fondre del tot en una unitat. La meitat oriental era més rica i més civilitzada. Amb el temps, es van fer també cada vegada més patents les diferències ètniques entre ambdues parts. Per això, la primera divisió de l'imperi per Dioclecià no fou un caprici de l'emperador, sinó la sanció de l'estat real de coses. El trasllat de la capital a la riba del Bòsfor fou l'acte final d'un llarg procés, que va prendre forma ja sota Dioclecià i que es va imposar com a conseqüència de l'estat de fet»¹. Podem parlar, però, de dues mentalitats? Certament, com acabem de veure en el text de Tijan, el pensament dels romans orientals tendirà vers l'especulació, seguint els canons dels diversos corrents de l'antiga filosofia grega; en canvi, els occidentals mostraran l'herència del pensament pràctic ciceronià i dels grans juristes llatins. Això es reflectirà també en la teologia: la grega se centrarà més en les divagacions teològiques, mentre que la llatina es concentrarà en els problemes de la vida moral i en els eclesiològics. La relació entre raó i fe en sant Agustí obeeix més a una qüestió operativa o funcional que no a un exercici especulatiu: l'*homo interior* és aquell que, desestimant l'home exterior, l'home superficial, s'atansa a una perfecció que comença en la Terra i acaba en la vida eterna.

– *Invasió*: Les grans invasions bàrbares (vàndals, sueus, alans, visigots, francs, huns, ostrogots, llombards) es donen al segle v. Amb les campanyes de l'Islam (segles VII-VIII), la civilització oriental passa a Occident i la Mediterrània serà la frontera que dividirà Europa d'Àfrica. D'altra banda, la gent del nord europeu mirarà cap al sud. Indica Braudel que, en les fronteres de l'oest i del nord-oest, i, àdhuc, en la Medi-

1. P. TIJAN, «Constantinopla y su imperio», *Arbor*, 100, (1954): 569.

terrània, fins a Constantinoble, Europa es veurà sorpresa i turmentada, al llarg dels segles VIII, IX i X per les invasions normandes, de les quals, posteriorment, en traurà avantatges². En temps de Carles el Calb, els normands envaeixen França, fet que ocasiona la divisió de l'imperi, originant-se els regnes de França, Alemanya, Llombardia i Borgonya. Segons Braudel, els historiadors de l'economia encara són més indulgents envers els víkings: sostenen que els seus saqueigs de tresors, sobretot els eclesiàstics, van tornar a fer circular una part dels metalls preciosos, immobilitzats des de la crisi econòmica d'Occident que va seguir a la caiguda de Roma. Els víkings foren, pels seus robatoris, proveïdors de moneda, amb la qual cosa es va poder fer reviure l'economia occidental³. Bàsicament, l'activitat cultural se centra en l'acumulació, l'ordenació i la conservació de la saviesa del passat perquè no es perdi. Sant Isidor de Sevilla (556-636) és el gran representant d'aquesta posició.

– *Agrupació*: L'imperi es trasllada vers el nord i és quan el marc cultural europeu coincideix amb l'Europa geogràfica. La consolidació d'Europa en l'Edat Mitjana suposa l'inici de la cultura occidental. La nova moral institucional provocarà, sens dubte, una nova manera d'entendre l'administració humana, social i política. En termes marxistes, passem d'una societat esclavista a una societat de serfs; i encara que sembli només un canvi de nom i que la realitat de l'home no discrepi gaire, històricament parlant, no es podran negar les transformacions patents.

Carlemany serà coronat a Roma, com emperador dels romans i hereu de l'antic imperi, la nit de Nadal de l'any 800. Amb el seu regnat, ja podem parlar d'una transformació social i cultural a Europa. D'una banda, es crea un nou

2. Vid. F. BRAUDEL, *Las civilizaciones actuales. Estudio de historia económica y social*, Madrid: Tecnos, 1986, p. 275.

3. *Ibidem*, p. 277.

imperi o es viu una nova fase d'aquell que va desaparèixer a l'antiga Roma; de l'altra, s'estableix la unió harmònica dels dos caps de la cristiandat, característica fonamental de l'Edat Mitjana. A la fi de l'imperi romà, es considerarà l'emperador de Bizanci com el cap de l'imperi; en ésser elevat Carlemany a la dignitat imperial, es va haver de negociar amb Constantinoble el seu reconeixement el 812, la qual cosa va confirmar la divisió de l'imperi en Orient i Occident. El regne dels francs es va considerar una continuació de l'Imperi romà, i la seva monarquia, una institució sancionada pel papa.

La fonamentació teo-cosmològica de la realitat i la dialèctica existent entre la subjectivitat i l'objectivitat són les característiques principals de la mentalitat que acaba imposant-se. També es procura establir una lògica ordenació i jerarquització dels conceptes, i es dóna gran importància a la iniciativa i a la innovació en els diversos camps de la vida cultural.

– *Centralització*: A la mort de Carlemany (814), l'imperi –símbol de la unitat del Poble de Déu– es disgrega. La part occidental esdevé un superestat, constituït pels regnes d'Alemanya, Itàlia i Borgonya. Un dels hereus de Lluís el Germànic, Otó, obté formalment i exclusiva, per a la seva dinastia, la intitulació de Sacre-Imperi Romà-Germànic, pràcticament una ficció però que sobre el paper havia de perdurar. Aquells emperadors del nord recordaven el seu títol de romans i, per tant, volien recuperar la ciutat de Roma, sempre simbòlica. Això, amb el tema de les investidures (1075-1122), provocarà el conflicte entre el papat i l'imperi. El papat demostra ser més estable com a institució que l'imperi en plena febre d'idees teocràtiques⁴. El 1054, però, s'havia donat un fet important: el

4. Cf. Ramon COMAS, *L'Estat i les esglésies per separat*, Barcelona: Nova Terra, 1971, p. 63-64.

Cisma d'Orient, amb el qual es corroboraven les diferències existents entre les teologies de les esglésies grega i llatina.

Segons Braudel, en poc temps, el Sacre Imperi Romàngermànic es va convertir en un gran edifici, però desordenat. Europa occidental es desintegra en una multitud de minúsculs senyoriis. El feudalisme fou la conseqüència d'aquest desastre⁵. La societat es veurà com un tot jerarquitzat en què el senyor feudal dominarà les terres i els homes.

La culminació de la centralització medieval, penúltima etapa del seu desenvolupament, és el gran moment de l'alta escolàstica, la qual, sobretot, perseguirà l'ordre del coneixement i l'ordre en les accions humanes, morals i polítiques.

– *Descomposició*: Al llarg del segle XIV, es dona una gradual desaparició del sistema feudal i van apareixent els estats que acabaran configurant el mapa europeu modern. És un segle marcat per desastres i adversitats: la guerra dels Cent Anys, la pesta, el Cisma d'Occident, la fam... Hi ha diversos moviments socials contra els règims senyoriis. Joan Wycliffe (1320-1384) i els seus seguidors tindran una presència acadèmica considerable en la universitat d'Oxford, lligada als corrents nominalistes, però també tindran projecció política: la noblesa antieclesiàstica havia trobat en les seves idees una forma d'expressió; però fou en la societat camperola, que reivindicava la prioritat de l'evangeli enfront de l'Església institucional, on va tenir major impacte i fou la causa de diverses revoltes camperoles, no només a la Gran Bretanya, sinó al continent. Joan Hus (1369-1419) mirarà de fer efectius els projectes polítics i religiosos de Wycliffe a Bohèmia.

L'escolàstica es manté, però les preocupacions són unes altres: interessen més les qüestions epistemològiques que les ontològiques, l'acció moral que la virtut, la manera de gover-

5. Vid. BRAUDEL, *op. cit.*, p. 277.

nar que la filosofia política... Això és el que s'ha anomenat *crisi de l'escolàstica*.

Ja es va veient que la direcció i el destí d'Europa es troba en les terres del nord: l'imperi carolingi, el Sacre-Imperi Romà-germànic, el trasllat de la seu papal a Avinyó, els moviments hussites i la reforma protestant, un dels fets que constaten el final de l'Edat Mitjana.

3. *Europa i Occident*

En el marc del que nosaltres reconeixem com a civilització occidental, podem parlar de tres unitats culturals històriques successives: Grècia, Roma, Europa. El continent europeu no és més que una península d'una terra més gran: Àsia. Políticament parlant, Europa no és res ni per a la Grècia clàssica ni per a l'imperi romà. Així, quan Heròdot ens parla d'Europa, només ens en proporciona el nom d'una terra que limita amb una altra. Joseph Ratzinger sostindrà que s'ha d'admetre que «Europa» només secundàriament és un concepte geogràfic; sabem que la idea d'«Europa» no reflecteix l'existència d'un continent clarament aprehensible, sinó, més aviat, un concepte històrico-cultural⁶.

Europa és una unitat dinàmica muntada sobre el vincle de la cristiandat medieval. Els valors espirituals del cristianisme, que no són més que els antics valors del món grecoromà passats per sedàs de la religió jueva o els antics valors de la llei de Moisès passats pel sedàs de la racionalitat de la filosofia grega, permetran el desenvolupament dels primers moments de la cultura europea. L'Europa Oriental serà, però, l'altra Europa. L'Occident del Nord s'oposarà a l'Occident del Sud, però el primer serà l'encarregat de configurar l'Europa actual.

6. Cf. J. RATZINGER, «Europa, política y religión. Los fundamentos espirituales de la cultura europea de ayer, hoy y mañana», *Nueva Revista*, 73, (2001): 67.

Ara bé, Europa anirà més enllà: s'estendrà pel món i es convertirà en «la» cultura, és a dir, en el cap rector de tota la humanitat, positivament o negativament. Avui, en parlar culturalment d'Occident, ens referim a una realitat més àmplia, històricament i geogràfica, que la del territori situat a l'oest d'Àsia.

Dr. Pompeu Casanovas.